

คติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร*

The Relationship Between Folklore and Cultural Tourism: A Case Study of Pantainorasingh Shrine, Samutsakorn Province¹

อภิวัฒน์ สุธรรมดี²
Apiwat Suthamdee²

Received: 3 March 2021

Revised: 5 April 2021

Accepted: 28 June 2021

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์การท่องเที่ยวจากทุนวัฒนธรรม โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ และงานภาคสนาม ผลการวิจัยพบว่า ศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร ได้ใช้ “คติชน” เป็นเครื่องมือหลักในการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม โดดเด่น และสอดคล้องกัน รูปแบบคติชนที่พบมีทั้งประเภทภาษาถ้อยคำ ประเพณีพื้นบ้าน วัตถุ และศิลปะพื้นบ้าน รวมถึง “วัฒนธรรมประชานิยม” ซึ่งสื่อสารได้ดีกับคนร่วมสมัย คติชนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นทุนวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง 3 รูปแบบ ได้แก่ ทุนบุคคล ทุนรูปลักษณ์ และทุนสถาบัน จึงทำให้ “ศาลพันท้ายนรสิงห์” เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ที่มีคุณค่าทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ด้านสุนทรียภาพ ด้านวิชาการ และด้านสังคม วิธีคิดในการสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ การหาจุดแข็งของทุนวัฒนธรรมในชุมชน การสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วน การนำเสนอเสนออัตลักษณ์ความเป็นไทย การทำให้สถานที่ตอบสนองทั้งโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์ และการประยุกต์ใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อสื่อสาร ผลิตซ้ำ และนำเสนอกิจกรรมรูปแบบใหม่ๆ เพื่อตอบสนองต่อคนเมือง

คำสำคัญ: คติชนกับการท่องเที่ยว, ทุนทางวัฒนธรรม, พันท้ายนรสิงห์

* จริยธรรมวิจัย COA no.BSRU-REC 6306002 รับรอง: 5 มิ.ย.63

¹ งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, โทรศัพท์มือถือ: 0877062122, อีเมล: suthamdee@yahoo.com

¹ This research is supported by Research and Development Institute, Bansomdejchaopraya Rajabhat University

² Lecturer in the department of Thai language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bansomdejchaopraya Rajabhat University, Mobile phone: 0877062122, Email: suthamdee@yahoo.com

Abstract

This research aimed to analyze the relationship between folklore and cultural tourism and the ways of thinking about tourism creation from cultural capital by studying the data from paper and online resources and field research. The study revealed that the Pantainorasingh Shrine in Samutsakorn Province used “folklore” as the main channel to convey Pantainorasingh stories to appear concrete, outstanding, and harmonious. The types of folklore that were found are oral folklore, social folk customs, materials culture, folk arts, and “popular culture,” which could be communicated well with contemporaries. This folklore strongly reflects three types of cultural capital: human capital, appearance capital, and institutional capital. Therefore, Pantainorasingh Shrine is valued as a historical, aesthetical, academic, and social tourist attraction. The important ways of thinking about the creation of tourism from cultural capital are: finding strong points of cultural capital from the community, collaboration from all organizations, the presentation of Thai identity, the making of places to serve both the sacred and secular worlds, and the application of new media to communicate, reproduce, and present the new activities to serve urban people.

Keywords: Folklore and Tourism, Cultural Capital, Pantainorasingh

บทนำ

ตำนาน “พันท้ายนรสิงห์” เล่าว่าเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าเสือ หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวเกี่ยวกับ พันท้ายนรสิงห์ปรากฏอยู่ในเอกสารที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติช มิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โคลงภาพพระราชพงศาวดาร ฯลฯ

ตำนานเล่าว่าใน พ.ศ. 2247 พระเจ้าเสือเสด็จประพาสปากน้ำเมืองสมุทรสาคร ในคราวนั้น พันท้ายนรสิงห์ปฏิบัติหน้าที่เป็นนายท้ายเรือ เมื่อเดินทางมาถึงตำบลโคกขาม เรือพระที่นั่งได้ชนกับกิ่งไม้จันทน์เรือหัก พระเจ้าเสือทรงพิจารณาเห็นว่าอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นเป็นการสุวิสัยมิใช่ความประมาท ทั้งนี้เพราะบริเวณนั้นล้าคลองคดโค้ง

จึงพระราชทานอภัยโทษให้ แต่พันท้ายนรสิงห์กราบบังคมทูลขอร้องให้ตัดศีรษะตนเพื่อรักษา กฎมณเฑียรบาล เป็นป้องกันมิให้ผู้ใดครหาตีเียน พระเจ้าอยู่หัวว่าทรงเลวยพระรชกำหนดของแผ่นดินและเพื่อให้มิให้เป็นเยี่ยงอย่างสืบไป พระองค์ทรงโปรดให้ฝายทั้งปวงบนมูลดินเป็นรูปพันท้ายนรสิงห์แล้วให้ตัดศีรษะรูปดินนั้นแทน แต่พันท้ายนรสิงห์ยังกราบบังคมทูลขอร้องให้ประหารตน

แม้พระเจ้าเสือจะทรงอาลัยรักน้ำใจ พันท้ายนรสิงห์เพียงใด ก็ทรงจำพระทัยปฏิบัติตามพระราชกำหนดดำรงสั่งให้เพชฌฆาตประหาร พันท้ายนรสิงห์เสีย แล้วโปรดให้ตั้งศาลสูงประมาณเพียงตา นำศีรษะพันท้ายนรสิงห์กับหัวเรือพระที่นั่งเอกไชยซึ่งหักนั้นขึ้นพลีกรรมไว้ด้วยกันบนศาล พันท้ายนรสิงห์จึงได้รับการยกย่องในฐานะวีรบุรุษ ผู้มีความซื่อสัตย์ จงรัก

ภาคี และรักษาระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด เป็นตัวอย่างที่ข้าราชการและข้าราชการบริพารพึงยึดถือเป็นแบบอย่าง

ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครซึ่งปรากฏชื่อบ้านนามเมืองตามเอกสารประวัติศาสตร์ได้มีการสร้างศาลเพื่อบูชาพันท้ายนรสิงห์ขึ้นหลายแห่ง ที่โดดเด่นที่สุดคือ ศาลพันท้ายนรสิงห์ ณ อุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ ศาลดังกล่าวกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในปี พ.ศ. 2498 ทางจังหวัดจึงได้พัฒนาพื้นที่แห่งนี้ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งต่อมาศาลพันท้ายนรสิงห์ได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร

ศาลพันท้ายนรสิงห์เป็น “สถานที่ท่องเที่ยว” ที่ได้รับความนิยมเป็นลำดับต้นๆ ของจังหวัดสมุทรสาคร แต่ละวันมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันหยุดสุดสัปดาห์ พื้นที่บริเวณหน้าศาลที่จอดรถได้นับพันคันแน่นขนัดไปทั่วบริเวณ น่าสนใจว่าเหตุใดศาล พันท้ายนรสิงห์จึงได้รับความนิยม นักท่องเที่ยวเฉพาะใครจากการมาเที่ยวชมศาลพันท้ายนรสิงห์ ผู้วิจัยจึงสมมติฐานว่า ความสมจริงตามตำนานมีส่วนทำให้ผู้มาเที่ยวชมเกิดความศรัทธา และเชื่อว่าสถานที่แห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็น “ของแท้” แต่อะไรที่ทำให้เรื่องราวเหล่านี้สมจริง

จากการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าศาลพันท้ายนรสิงห์ได้นำเสนอ “ภาพ” และ “เรื่องราว” เกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์ด้วย “คติชน” หลากหลายรูปแบบ กล่าวได้ว่า “คติชน” เป็นช่องทางสำคัญหนึ่งในการถ่ายทอดเรื่องราวพันท้ายนรสิงห์ให้ปรากฏอย่างโดดเด่น ดังนั้น หากรวบรวมรูปแบบของ “คติชน” ที่ได้รับการนำเสนอ เพื่อให้ผู้มาท่องเที่ยวสามารถสัมผัสกับ “ภาพ

แทน” พันท้ายนรสิงห์ ก็น่าจะเป็นช่องทางที่เชื่อมโยงให้เห็น “ทุนวัฒนธรรม” ที่เป็นฐานในการสร้างสรรค์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สถานที่แห่งนี้

ทุนวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับคุณค่าความรู้ ภูมิปัญญาและงานสร้างสรรค์ที่เกิดจากการค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่น รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อที่ผูกพันสังคมทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคมหรือสร้างกฎกติกาที่เป็นคุณต่อสังคมโดยรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง (ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, 2547)

โดยนัยนี้ ทุนวัฒนธรรมจึงมิใช่แต่ “คติชน” ซึ่งปรากฏให้เห็น แต่รวมไปถึงทุนอื่นๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น เช่น “ทุนบุคคล” ซึ่งเป็นผู้คิดสร้างสรรค์ ประสานความร่วมมือ จัดระเบียบองค์กร บริหารจัดการ รวมไปถึงวิธีคิดในการนำทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว

ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ เพื่อตอบสนองต่อคนร่วมสมัย ผู้วิจัยพบพลวัตที่น่าสนใจของคติชนพันท้ายนรสิงห์ ทั้งในด้านความเชื่อ ด้านตำนานเรื่องเล่า ด้านวัตถุสิ่งของ และด้านการแสดง พิธีกรรมและกิจกรรมใหม่ๆ เหล่านี้เป็น “คติชนสร้างสรรค์”

ด้วยเห็นว่าศาลพันท้ายนรสิงห์เป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อคนไทย การสร้างสรรค์ศาลพันท้ายนรสิงห์ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเป็น “ตัวอย่าง” การใช้ การผสมผสาน การบริหารจัดการทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่ดี นอกจากนี้คติชนที่ปรากฏที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ยังมีพลวัตอย่างโดดเด่น สะท้อนให้เห็น การปรับเปลี่ยน การสืบทอด การดำรงอยู่ และการใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมอย่างน่าสนใจ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร

2. เพื่อวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์การท่องเที่ยวจากทุนวัฒนธรรม ศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร

วิธีการศึกษา

1. รวบรวมเอกสาร เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ และเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี 2563-2564 ในการเก็บข้อมูลภาคสนามใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการศาล นักท่องเที่ยว และประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ศึกษา

2. กรอบแนวคิดในการวิจัยได้แก่ แนวคิดทุนวัฒนธรรม และทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์

3. วิธีดำเนินงาน คือ รวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารและงานภาคสนาม จัดหมวดหมู่ข้อมูลคติชน วิเคราะห์เชื่อมโยงหาทุนวัฒนธรรมที่เป็น “ฐาน” ในการจัดการท่องเที่ยว นำเสนอคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรม แล้ววิเคราะห์ “วิธีคิด” ในการสร้างสรรค์การท่องเที่ยวจากทุนวัฒนธรรม

ผลการศึกษา

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างการท่องเที่ยวจากทุนวัฒนธรรม ในขั้นแรก ผู้วิจัยจะนำเสนอรูปแบบคติชนที่ปรากฏที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ แล้ววิเคราะห์หาทุนวัฒนธรรมที่เป็น “ฐาน” ในการประกอบสร้างแหล่งท่องเที่ยว จากนั้นจะนำเสนอคุณค่าของทุนวัฒนธรรม แล้วจึงวิเคราะห์ วิธีคิดในการสร้างสรรค์แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ รายละเอียดดังนี้

รูปแบบ “คติชน” ที่ปรากฏที่ศาลพันท้ายนรสิงห์

จากการรวบรวมข้อมูลพบ “คติชน” ซึ่งนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์และวัฒนธรรมไทยอย่างหลากหลาย การจำแนกประเภทของคติชนผู้วิจัยใช้เกณฑ์ของ Richard Dorson (1972) ดังนี้

1. คติชนประเภทถ้อยคำ (Oral Folklore) ได้แก่ 1) ตำนานพันท้ายนรสิงห์ 2) คาถาบูชาพ่อพันท้ายนรสิงห์ 3) เพลงเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์ 4) เรื่องเล่าศาลเพิงตาที่ไว้ศีรษะพันท้ายนรสิงห์ กับหัวเรือพระที่นั่งเอกไชยที่แตกหัก 5) วรรณกรรมที่บันทึกตำนานพันท้ายนรสิงห์ 6) ตำนานพระเจ้าเสือ 7) คาถาบูชาพระเจ้าเสือ 8) เรื่องเล่าเสียงตามสายเกี่ยวกับบารมี/อภิไธยหารพ่อพันท้ายนรสิงห์ 9) เรื่องเล่ามัจจุเทศก์น้อยประจำศาลพันท้าย

2. คติชนประเภทประเพณีพื้นบ้าน (Social Folk Custom) ได้แก่ 1) ความเชื่อในการบูชาและบนบานเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ 2) ความเชื่อในการลอดศาลเพิงตาพ่อพันท้ายเพื่อความ เป็นสิริมงคล 3) พิธีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ประจำปี 4) ร่างทรงพ่อพันท้ายนรสิงห์ 5) พิธีไหว้ครูมวยไทย 6) การแข่งขันชกมวยไทย 7) การเล่นว่าว 8) การสาธิตการละเล่นเด็กไทย

3. คติชนประเภทวัตถุ (Material Culture) ได้แก่ 1) รูปหล่อพันท้ายนรสิงห์ 2) หลักประหาร 3) ภาพหลักประหารเดิมที่อยู่กลางลำคลองโคกขาม 4) ศาลเพิงตาจำลอง 5) หมวกพันท้ายนรสิงห์ 6) ศาลเจ้าแม่ศรีนวล 7) ภาพการบวงสรวงของนักแสดงในภาพยนตร์เรื่องพันท้ายนรสิงห์ 8) วัตถุมงคลพันท้ายนรสิงห์ 9) ไก่พ่อพันท้ายนรสิงห์ 10) รูปหล่อพระเจ้าเสือ 11) เรือนไทยโบราณ 12) เรือโบราณ 13) เรือพระที่นั่งเอกไชยจำลอง 14) หอพระพุทธรูป 15) ศาลแม่ตะเคียน

16) ศาลากุมารทอง 17) ชุมประตุมืองสาครบุรี

4. คติชนประเภทศิลปะพื้นบ้าน (Folk Arts) ได้แก่ 1) รำกับนเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ 2) รำบวงสรวงเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ 3) ชมรมดนตรีไทยพื้นท้ายนรสิงห์ 4) การแสดงลิเกสมโภชในงานประจำปี 5) การแสดงรำวงย้อนยุคในงานประจำปี 6) การแสดงศิลปวัฒนธรรมไทยของเด็กนักเรียนที่ลานกิจกรรม

เมื่อพิจารณาคติชนในชนบวัฒนธรรมที่นำเสนอ ณ ศาลพันท้ายนรสิงห์ พบว่า “คติชนประเภทวัตถุ” ปรากฏมากที่สุด คือภายในบริเวณศาลเต็มไปด้วยวัตถุสัญลักษณ์ที่สื่อถึง “พันท้ายนรสิงห์” และวัฒนธรรมไทยอื่นๆ ส่วน “คติชนประเภทประเพณีพื้นบ้าน” ปรากฏจำนวน

ภาพประกอบ 1 ศาลพันท้ายนรสิงห์

น้อยที่สุด เนื่องจากเป็นความเชื่อจึงยากที่จะทำให้ปรากฏเห็นเป็นรูปธรรมได้

อย่างไรก็ตามงานประเพณีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ที่จัดเป็นงานประจำปีอย่างยิ่งใหญ่ในวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 ก็แสดงให้เห็นถึงบารมีของพันท้ายนรสิงห์ได้อย่างดี งานดังกล่าวจัด 3 วัน 3 คืน ในงานมีกิจกรรมหลายอย่างต่อเนื่องกัน พิธีบวงสรวงถือว่าเป็น “หัวใจของงาน” ซึ่งทุกปีจะจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงอย่างอลังการ มีข้าราชการ ผู้นำท้องถิ่น พ่อค้า ประชาชน และผู้ศรัทธาเข้าร่วมงานจำนวนมาก นับได้ว่างานประเพณีดังกล่าวเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ให้ความเชื่อและตำนานพันท้ายนรสิงห์จับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรมผ่านพิธีกรรมในชนบประเพณี

ภาพประกอบ 2 ประชาชนกำลังกราบไหว้ขอพรศาล
เพียงตาพ่อพันท้ายนรสิงห์ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า
พระเจ้าเสือโปรดให้สร้างเพื่อไว้ศิระพันท้ายนรสิงห์

วัฒนธรรมประชาานิยม: คติชนสมัยใหม่ “ครองใจ” คนเมือง

ดังได้เสนอในหัวข้อที่แล้วว่า “คติชนประเภทประเพณีพื้นบ้าน” ปรากฏจำนวนน้อยกว่าแบบอื่น อย่างไรก็ตาม “ประเพณีพิธีกรรม” เหล่านี้มีความสำคัญเพราะทำให้ผู้คนมารวมตัวกัน อีกทั้งยังเป็นวิธีสร้างความเชื่อความศรัทธาให้เกิดขึ้น

อย่างเป็นธรรมชาติ ผู้วิจัยพบว่า ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้ผนวกรงานประเพณีในวัฒนธรรมไทย เช่น ลอยกระทง สงกรานต์ ฯลฯ ให้เป็นงานสำคัญหนึ่งของศาล นอกจากนี้ก็มีงานผู้คิดสร้างสรรค์งานของศาลพันท้ายนรสิงห์ยังได้สร้างสรรค์งานในรูปแบบใหม่ๆ ซึ่งเป็น “วัฒนธรรมประชาานิยม” เพื่อให้ผู้คนได้มารวมตัวกันทำกิจกรรมโดยยึดโยง

อยู่กับแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งของความเชื่อและตำนาน พันท้ายนรสิงห์ ดังนี้

1. การแสดงแสงสีเสียงและละครเวทีเรื่อง “พันท้ายนรสิงห์ เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์” การแสดงดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของงานประจำปี จัดขึ้นในราวๆ เดือนมกราคม เป็นการแสดงละครเวที ประกอบแสงสีเสียงบนเวทีกลางแจ้ง ผู้แสดงเป็นนักแสดงอาชีพจากกรมศิลปากร แนวคิดหลักที่นำเสนอในการแสดงคือ “ความซื่อสัตย์” ที่พันท้ายนรสิงห์มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ พระเมตตาที่กษัตริย์มีต่อข้าราชการไพร่ นอกจากนี้นั้ยังนำเสนอประเด็น “ความรัก” ระหว่างพันท้าย นรสิงห์กับแม่ศรีนวลเป็นโครงเรื่องรอง

ภาพประกอบ 3 ทีมนักแสดงละครเวที เรื่องพันท้ายนรสิงห์

2. งาน “14 กุมภาพันธ์ วิวาทแห่งความซื่อสัตย์ สัญญารักจากนี้ชั่วนิรันดร์”

ในปี 2563 งานนี้ได้จัดขึ้นต่อเนื่องเป็นครั้งที่ 3 โดยจัดขึ้นในวันแห่งความรัก (14 กุมภาพันธ์) ในงานจะมีพิธีแต่งงานของคู่บ่าวสาว 12 คู่ ณ เรือนไทย มีพิธีแห่ขันหมาก พิธีคล้องพวงมาลัยคู่บ่าวสาว รดน้ำสังข์ พิธีปลุกต้นไม้มงคล รัก และการจดทะเบียนสมรส งานดังกล่าวผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครพร้อมด้วยข้าราชการและผู้นำท้องถิ่นร่วมเป็นสักขีพยาน ผู้คนในงานแต่งกายด้วยชุดไทยอย่างสวยงาม การแต่งงานนี้

เชื่อว่า คู่รักจะอยู่กันได้อย่างยาวนานชั่วชีวิต โดยยึดถือ “ความซื่อสัตย์” ของ พ่อพันท้ายนรสิงห์ เป็นแบบอย่าง

ภาพประกอบ 4 ป้ายประชาสัมพันธ์ งานวิวาทแห่งความซื่อสัตย์

3. งานวิ่งสืบสานประเพณี ศาลพ่อพันท้ายนรสิงห์

งานเดิน-วิ่งพันท้ายนรสิงห์ เป็นงานที่จัดต่อเนื่องมาถึง 23 ปี เป็นงานใหญ่ที่มีคนเกี่ยวข้องนับหมื่นคน การจัดงานดังกล่าวต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างข้าราชการ องค์กรการบริหารส่วนท้องถิ่น รวมถึงองค์กรธุรกิจต่างๆ ในจังหวัดสมุทรสาครจึงจัดขึ้นได้ ในงานมีทั้งการบริการอาหาร เครื่องดื่ม ที่พัก ของชำร่วย และการแสดงดนตรี อีกทั้งยังมีคนช่วยงานจำนวนมาก ทั้งเป็นกรรมการ เจ้าหน้าที่ประจำจุด รวมถึงทีมงานบริหารจัดการ แม้งานนี้จะไม่ได้เป็นพิธีกรรมดั้งเดิมแต่เดิม แต่ผู้มาร่วมงานส่วนใหญ่จะเข้าไปกราบไหว้องค์พ่อพันท้ายนรสิงห์ เป็นจุดเริ่มต้นเพื่อขอพรเอาฤกษ์ เอาชัย นอกจากนี้เหรียญรางวัล ถ้วยรางวัล รวมถึงของชำร่วยๆ อื่นล้วนใช้ “รูปพันท้ายนรสิงห์” เป็นสัญลักษณ์

ภาพประกอบ 5 เหรียญรางวัลในงานเดินวิ่ง
พันท้ายนรสิงห์ ครั้งที่ 21

4. ภาพยนตร์เรื่องพันท้ายนรสิงห์

เรื่องพันท้ายนรสิงห์ได้รับการผลิตซ้ำเป็นสื่อร่วมสมัยเรื่อยมาทุกสมัย ล่าสุดสร้างเป็นภาพยนตร์ในปี พ.ศ.2558 และละครโทรทัศน์ใน พ.ศ.2559 ซึ่งสองเรื่องสุดท้ายนี้กำกับการแสดงโดยหม่อมเจ้าชาตรี เฉลิมยุคล นับได้ว่าเป็นภาพยนตร์/ละครฟอร์มใหญ่ที่ได้รับความนิยมมากกระทั่งเป็นกระแสสังคมในช่วงที่เผยแพร่ ภาพยนตร์ทำหน้าที่เป็นดัง “ตำนาน” หรือ “เรื่องเล่า” ในสังคมสมัยใหม่ คือทำหน้าที่สืบทอดเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์ไปสู่คนรุ่นต่อๆ ไป นอกจากนี้ การที่สื่อใหม่นี้เห็น ทั้งภาพทั้งเสียง จึงสามารถสื่อสารกับคนสมัยใหม่ ได้ง่าย ที่ศาลพันท้ายนรสิงห์มีห้องจัดฉายภาพยนตร์เรื่อง “พันท้ายนรสิงห์” ซึ่งจะจัดฉายในวันเสาร์-อาทิตย์ ทั้งนี้ภาพยนตร์ที่ฉายให้ผู้มาเที่ยวชมดูเป็นภาพยนตร์ที่สร้างในปี 2525 ชื่อเรื่อง “พระเจ้าเสือพันท้ายนรสิงห์”

วัฒนธรรมประเพณีที่สร้างสรรค์ในรูปแบบการแสดงสมัยใหม่ ทั้งละครเวที ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และที่สร้างสรรค์ในรูปแบบพิธีกรรมสมัยใหม่ ทั้งพิธีแต่งงานและกิจกรรมเดินวิ่งพัน

ท้ายนรสิงห์ ล้วนมีส่วนในการเล่าขานเรื่องราวพันท้ายนรสิงห์ไปสู่คนร่วมสมัย นอกจากนี้กิจกรรมที่จัดขึ้นยังใช้พื้นที่ “ศาลพันท้ายนรสิงห์” เป็นศูนย์กลางในการจัดงาน จึงเป็นการดึงคนให้มีโอกาสได้เข้าไปสัมผัสสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้อย่างใกล้ชิด วัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ทำให้ความเชื่อพันท้ายนรสิงห์อยู่ในกระแส และสร้างความสนใจจากคนในสังคมเมืองได้ดี

ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็น “ฐาน” ในการประกอบสร้างแหล่งท่องเที่ยวศาลพันท้ายนรสิงห์

จากข้อมูลคติชนและวัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏ ณ ศาลพันท้ายนรสิงห์จะเห็นว่า “ภาพ” และ “เรื่องราว” ของพันท้ายนรสิงห์ได้รับการนำเสนออย่างเข้มข้น ต่อเนื่อง และหลากหลาย กระทั่งทำให้เรื่องราวเหล่านี้แพร่หลาย ได้รับการถ่ายทอด และอยู่ในกระแสเรื่อยมา หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ “ทุนวัฒนธรรม” ที่เป็นฐานในการประกอบสร้างแหล่งท่องเที่ยว โดยวิเคราะห์จากตัวบทคติชนวัฒนธรรมประเพณี ประกอบการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการศาลพันท้ายนรสิงห์ และนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมศาลพันท้ายนรสิงห์

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ทุนวัฒนธรรม ผู้วิจัยประยุกต์แนวคิดของ Bourdieu (1986) และ ประมิ่ง จารูร (2559) ที่เสนอว่าทุนวัฒนธรรม คือ ทุนที่อยู่ในบุคคล ทุนที่เป็นรูปลักษณ์ และทุนที่ดำรงความเป็นสถาบัน ดังนี้

ทุนบุคคล

หมายถึงบุคคลต่างๆ ในท้องถิ่นตำบลพันท้ายนรสิงห์ และในจังหวัดสมุทรสาครที่ร่วมแรงร่วมใจกันคิดงาน สร้างสรรค์ให้ความเชื่อพันท้าย นรสิงห์ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม อยู่ในกระแสรับรู้ของผู้คนอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า ทุนบุคคลที่สำคัญคือ ผู้นำชุมชนท้องถิ่น

ซึ่งได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ มูลนิธิ พันท้ายนรสิงห์ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านที่มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในท้องถิ่นโดยการทำงานอย่างเป็นระบบ มีแผนงาน มีการประสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วน และพยายามดึงศักยภาพจากวัตถุดิบทุกอย่างที่ท้องถิ่นมีนำมาใช้สนับสนุนการจัดการท่องเที่ยว ดังปรากฏจากคำสัมภาษณ์ของคุณ A002 (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2564) ว่า “กิจกรรมต่างๆ ในศาลพันท้ายนรสิงห์ประสบความสำเร็จได้เพราะความร่วมมือร่วมใจจากปราชญ์ชาวบ้าน ครูอาจารย์ นักเรียนนักศึกษา และประชาชนในตำบลพันท้ายนรสิงห์ที่มาร่วมด้วยช่วยกัน” ทั้งนี้ผู้วิจัยสังเกตเห็นในวันเสาร์-อาทิตย์ พื้นที่ของศาลพันท้ายนรสิงห์มีผู้คนหลากหลายวัยมาช่วยงานกัน เช่น บนเรือนไทยจะมีปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นผู้รอบรู้ในเรื่องราวเกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์มาประกาศเสียง ตามสาย เล่าเรื่องราวต่างๆ และให้ความรู้แก่ผู้มาเที่ยวชม ส่วนที่ลานกิจกรรมก็จะมีนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ สลับกันมาแสดงทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างบรรยากาศให้คึกคักขึ้น อีกส่วนหนึ่งทำหน้าที่เป็น “มัดคุเทศก์น้อย” ให้คำแนะนำ เล่าเรื่องราวต่างๆ ให้นักท่องเที่ยวฟัง กล่าวได้ว่า ความสำเร็จส่วนหนึ่งเกิดจากการให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ คุณ B009 (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2564) ซึ่งอาศัยอยู่ในย่านศาลพันท้ายนรสิงห์ เล่าว่า “ได้เป็นนางรำในพิธีบวงสรวงพ่อพันท้ายนรสิงห์มา 3 ปีแล้ว ภูมิใจที่ได้ทำหน้าที่นี้ แม้จะเป็นเพียงส่วนเล็กๆ ในงาน แม้ว่าจะรำไม่เป็นแต่ก็พยายามฝึกฝน ตนเองเชื่อว่า การได้รำในพิธีบวงสรวงพ่อพันท้ายนรสิงห์จะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข ไปไหนมาไหนมีท่านคอยคุ้มครอง” คำสัมภาษณ์ดังกล่าวสะท้อนความรู้สึกผูกพันระหว่างประชาชนในท้องถิ่นกับพ่อพันท้ายนรสิงห์ได้อย่างดี ไม่เพียงเท่านี้

ศาลพันท้ายนรสิงห์ยังเป็นพื้นที่ในการทำมาหากินเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ผู้คนในท้องถิ่นด้วย เช่น ประชาชนได้มาจำหน่ายอาหารและสินค้าที่ตลาดน้ำพันท้ายนรสิงห์ เปิดแผงให้เช่าพระเครื่องที่ได้ถือนเรือนไทย ฯลฯ ด้วยความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพากันนี้ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของศาลพันท้ายฯ นำมาซึ่งความศรัทธา ห่วงแหน และความร่วมมือที่ดี

ทูลรูปลักษณะ

หมายถึงสถานที่ สิ่งก่อสร้าง อาคารบ้านเรือน ผลิตภัณฑ์ และ ทรัพยากรธรรมชาติ ต่างๆ ที่นำเสนอแก่นักท่องเที่ยว เมื่อมาถึงศาล พันท้ายนรสิงห์ สิ่งที่นักท่องเที่ยวจะได้เห็นคือ ตัวศาลที่สวยงามมีรูปหล่อพันท้ายนรสิงห์เป็นศูนย์กลางบริเวณรอบๆ ตัวศาลเต็มไปด้วยไก่อัดแบ่นแสดงถึงความศรัทธาของผู้คนจำนวนมาก เมื่อเดินไปที่ริมคลองโคกขามจะมี “หลักประหาร” ที่เป็นเสาไม้โบราณ มีศาลเพิงคาที่มี “หมวกพันท้ายนรสิงห์” วางอยู่ใต้ร่มฉัตร ข้างๆ กันนั้นมี “ศาลเจ้าแม่ศรีนวล” รวมถึงมีป้ายต่างๆ ซึ่งปรากฏข้อความที่เล่าถึงตำนานพันท้ายนรสิงห์ เสียงตามสายที่เล่าถึงบารมีพ่อพันท้ายนรสิงห์ สลับกับบทเพลงที่ถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับพันท้ายฯ บริเวณรอบๆ ศาลล้วนเต็มไปด้วยวัตถุที่สื่อถึงอดีต ความเก่าแก่ซึ่งสัมพันธ์กับตำนาน เช่น เรือนไทยอยุธยา เรือพระที่นั่งเอกไชยจำลอง เรือไม้โบราณเก่าแก่ขนาดใหญ่ที่พบจมอยู่ในลำคลอง รวมไปถึงการแสดงวัฒนธรรมไทยโดยนักแสดงที่แต่งชุดย้อนยุค ตลาดน้ำที่ให้บริการสดดั้งเดิม เหล่านี้คือ “ภาพ” ที่ประกอบสร้างให้ความเชื่อนี้มีความสมจริงตามตำนาน ความเป็น “ของแท้” เพราะมีวัตถุที่เป็นหลักฐานตามตำนานยืนยัน นอกจากนี้ทูลรูปลักษณะอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ความกว้างขวาง ร่มรื่น สะอาดสะอ้าน และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสถานที่ สถานที่แห่งนี้จึงเป็นทั้งที่พัก

ผ่อนหย่อนใจ ที่มาราบไหวลึงศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอพร
ที่มาจับจ่าย ซื้อของ ฯลฯ ดังคำสัมภาษณ์ของนัก
ท่องเที่ยว คุณ B004 (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 1
มีนาคม 2564) ว่า “ชอบมาที่นี่เพราะมีกิจกรรม
หลายอย่างให้เด็ก ๆ ทำ ทั้งขอพรพ่อพันท้าย
นรสิงห์ ได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทย เด็ก ๆ ชอบ
ให้อาหารปลาในคลองโคกขาม บางทีก็เดินชมป่า
ชายเลน จุดถ่ายรูปสวย ๆ ก็มีเยอะ อาหารและขนม
ที่ตลาดน้ำก็อร่อย ราคาไม่แพง”

ภาพประกอบ 6 ตลาดน้ำพันท้ายนรสิงห์

ทุนสถาบัน

หมายถึงตำนาน/เรื่องเล่าพันท้ายนรสิงห์
ที่ผูกอยู่กับสถานที่ซึ่งสมจริงและเป็นของแท้ ตรง
กับเรื่องราวที่เล่าขานในตำนาน เช่น ในตำนาน
กล่าวว่ามุลเหตุที่ทำให้เรือชนกิงไม้เพราะล้าคลอง
บริเวณนี้คดโค้ง ภาพที่ปรากฏก็เป็นเช่นนั้นคือ
คลองโคกขามบริเวณนี้คดโค้งมาก ตำนานกล่าว
ถึงหลักประหาร การสร้างศาลเพียงตาขึ้นพลีกรรม
ริมคลองโคกขาม หลักฐานเหล่านั้นก็ปรากฏให้
เห็นจริง ตำนานเล่าถึงคนโบราณที่ใช้ล้าคลองสาย
นี้เป็นเส้นทางคมนาคม ก็มีเรือโบราณขนาดใหญ่
ที่พบบจมอยู่ในล้าคลองสายนี้เป็นประจักษ์พยาน
ยืนยัน เหล่านี้คือ ประวัติความเป็นมาของบุคคล
และสถานที่ที่สอดคล้องกัน นอกจากนี้ สถานที่

แห่งนี้ยังเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาติซึ่ง
คนไทยรับรู้ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวของ
“พระเจ้าเสือ” บุรพทิศัตริย์พระองค์หนึ่งแห่งกรุง
ศรีอยุธยา “พันท้ายนรสิงห์” ขุนนางผู้เป็นวีรบุรุษ
ในอุดมคติ สถานที่แห่งนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันการ
มีอยู่ของ “ชาติไทย” แต่อดีตกาล ยืนยันถึงความ
รุ่งโรจน์ของชาติไทย การมีรากเหง้าที่ยาวนาน
นำมาสู่ความภาคภูมิใจของคนในชาติ นอกจากนี้
ความเชื่อและเรื่องราวของ “พันท้าย นรสิงห์” ยัง
นำเสนออุดมการณ์ที่คนไทยยึดถือ และให้ความสำคัญ
นั่นคือ ความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดี
ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ พันท้าย นรสิงห์จึงเป็น
“ทุนที่ขายได้” เพราะมีคุณค่าต่อสังคมในหลาย
มิติ อีกประการหนึ่ง ประเพณีและกิจกรรมต่างๆ
ที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้จัดขึ้นล้วนสื่อถึง “ความ
เป็นไทย” ที่มีอัตลักษณ์ คือ เรียบง่ายแต่มองดู
ประกอบกับสถานที่แห่งนี้ได้รับการประกาศขึ้น
ทะเบียนเป็น “โบราณสถานแห่งชาติ” ซึ่งเสมือน
เป็นเครื่องหมายยืนยัน รับรองจากภาครัฐว่าสถาน
ที่นี้เป็นสถานที่สำคัญ เป็นสถานที่ศักดิ์ และมี
คุณค่าสูง

คุณค่าของ “ทุนวัฒนธรรม” ณ ศาล พันท้ายนรสิงห์

การวิเคราะห์คุณค่าของทุนวัฒนธรรม
ที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้กรอบที่
ICOMOS (1999) ให้แนวทางไว้ว่า คุณค่าของ
ทุนวัฒนธรรม ณ ศาลพันท้ายนรสิงห์ มี 4 ด้าน
คือ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ คือสถานที่แห่งนี้
เกี่ยวเนื่องกับบุคคล เหตุการณ์ ในอดีตจึงเป็น
สถานที่สำคัญในมิติประวัติศาสตร์ คุณค่าด้าน
สุนทรีย์ คือ องค์ประกอบของสถานที่ในพื้นที่ศาล
พันท้ายนรสิงห์ที่มีลักษณะกายภาพทั้งงดงาม ร่มรื่น
มีอัตลักษณ์อันโดดเด่น คุณค่าด้านวิชาการ คือ
ศาลพันท้ายนรสิงห์เป็นแหล่งข้อมูลที่มีศักยภาพ
เป็นที่ให้การศึกษาเรียนรู้แก่ผู้คน และคุณค่าด้าน

สังคม คือ ฟอพันท้ายนรสิงห์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นที่พึ่งทางใจแก่ผู้คน และเป็น “สัญลักษณ์” ที่เป็นแบบอย่างในทางที่สร้างสรรค์

ในบทความนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายประเด็น “คุณค่าด้านวิชาการ” ซึ่งมีความน่าสนใจ รายละเอียดดังนี้

ศาลพันท้ายนรสิงห์มี “คุณค่าด้านวิชาการ” แก่สังคมไทย 2 ประการ ประการแรก สถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่สำหรับการทัศนศึกษา เพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติไทย จึงมีนักเรียน นักศึกษา หน่วยงาน องค์กรต่างๆ มาเรียนรู้ ในรูปแบบของหมู่คณะ ศาลพันท้ายนรสิงห์มีศักยภาพด้านนี้อย่างเด่นชัด เพราะมีปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ สามารถบรรยาย ให้ความรู้ และพาคณะผู้มาทัศนศึกษา เยี่ยมชมยังจุดต่างๆ อีกทั้งมีห้องรับรองที่ใช้เป็นห้องบรรยาย มีสื่อประกอบ ก่อนออกไปชมสถานที่จริง คณะทำงานที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ยังมองการณ์ไกล จัดอบรมให้นักเรียนในท้องถิ่นทำหน้าที่เป็น “มัคคุเทศก์น้อย” ซึ่งในอนาคต เด็กๆ เหล่านี้ จะเป็นทรัพยากรที่มีค่าของท้องถิ่น ประการต่อมา ด้วยที่ตั้งของศาลพันท้ายนรสิงห์อยู่ในที่ลุ่ม เป็นพื้นที่น้ำกร่อย เป็นป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ในเนื้อที่กว่า 100 ไร่ จึงเป็นที่สำหรับการศึกษาธรรมชาติ สถานที่แห่งนี้ได้พัฒนาเส้นทางเดินชมธรรมชาติ มีป้ายอธิบายให้ความรู้ อีกทั้งยังสามารถทำกิจกรรมต่างๆ อาทิ การร่วมกันปลูก ป่าชายเลนได้ด้วย อันเป็นการพัฒนาของชุมชนเมือง ที่ขยายมาสู่ย่านนี้ พื้นที่ส่วนหนึ่งรายรอบบริเวณนี้ได้กลายเป็นบ้านจัดสรร ในขณะที่พื้นที่อีกส่วนหนึ่งเกษตรกรในท้องที่ได้พัฒนาพื้นที่เพื่อทำนาถุ้ง จึงทำให้ป่าชายเลนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครค่อยๆ หายไป ป่าชายเลน ณ ศาลพันท้ายนรสิงห์จึงทวีความสำคัญ เพราะเป็นผืนป่าที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทาง

นิเวศ และเป็นประวัติศาสตร์นิเวศวิทยาท้องถิ่นของชุมชนแถบนี้

ภาพประกอบ 7 นักเรียนมาทัศนศึกษา
เชิงประวัติศาสตร์ ศาลพันท้ายนรสิงห์

ภาพประกอบ 8 เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ
ป่าชายเลน ศาลพันท้ายนรสิงห์

วิธีคิดในการสร้างสรรค์แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ศาลพันท้ายนรสิงห์

ศิริพร ณ ถลาง (2559) ได้อธิบายวิธีคิดของคนไทยใน “คติชนสร้างสรรค์” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ การสร้างสรรค์คติชนในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อสนองบริบทปัจจุบันว่า คนไทยชอบคิดแบบ “ผสมผสาน” คนไทยชอบคิดแบบ “ข้ามไปข้ามมา” และ คนไทยเก่งในการคิด “ประยุกต์” หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำทฤษฎีคติชนสร้างสรรค์เป็นกรอบในการวิเคราะห์วิธีคิดในการสร้างสรรค์แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ศาลพันท้ายนรสิงห์ ดังนี้

การหาจุดแข็งของทุนวัฒนธรรมในชุมชน

จุดแข็งของทุนวัฒนธรรมในท้องถิ่นพันท้ายนรสิงห์คือการเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่ “วีรบุรุษ” ของไทย การมีลักษณะทางกายภาพที่สอดคล้องกับตำนาน คือ เป็นลำคลองที่คดโค้ง เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้ต่างๆ ชุมชนท้องถิ่นพันท้ายนรสิงห์ภายใต้การนำของนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหารมูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน และปราชญ์ชาวบ้านเล็งเห็นจุดนี้ จึงสร้างสรรค์สถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมขึ้นโดยการทำให้เรื่องราวในตำนาน “สมจริง” และ “จับต้องได้” อีกทั้งได้ชูอุดมการณ์ “ความซื่อสัตย์” และ “ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์” เป็นแนวคิดหลัก อุดมการณ์นี้สอดคล้องได้ดีกับค่านิยมของคนไทยและรัฐชาติ จุดแข็งนี้ได้รับการเสนออย่างชัดเจน เข้มข้นต่อเนื่อง ทั้งในคติชนดั้งเดิมและวัฒนธรรมประชาานิยม จึงทำให้สถานที่แห่งนี้โดดเด่น มีผู้มาเยี่ยมชมจำนวนมาก

การสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วน

ผู้นำท้องถิ่นได้สร้างการมีส่วนร่วมโดยการทำให้ “ศาลพันท้ายนรสิงห์” เป็นเสมือนพื้นที่ร่วมของชุมชน กล่าวคือ ทั้งสถาบันการศึกษาเอกชน รวมถึงกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มดนตรีไทย กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มพระเครื่อง กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ไปจนถึงพ่อค้าแม่ค้า และประชาชนทั่วไป ต่างมี “ส่วนร่วม” ในพื้นที่ ทั้งในแง่การใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ และเป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์ กลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมมีทั้งนักเรียน เยาวชน คนรุ่นใหม่ และผู้อาวุโส พื้นที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้คนในท้องถิ่นได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น สถานที่ลอยกระทง เล่นสงกรานต์ สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สถานที่เที่ยว

งานปีใหม่ ฯลฯ ในการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น พิธีบวงสรวงพ่อพันท้ายนรสิงห์ประจำปี ประชาชนในท้องถิ่นจะได้รับการจัดสรรบทบาทหน้าที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในงาน ดังคำสัมภาษณ์ คุณ B010 (นามสมมติ) (สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2564) ว่า “วันบวงสรวงประจำปี ร้านค้าในตลาดน้ำพันท้ายนรสิงห์ ทุกร้านจะส่งตัวแทน 1 คนไปร่วมรำถวายพ่อพันท้าย นรสิงห์ ร้านพี่เอง ผู้หญิงในร้านจะสลับกันไปในแต่ละปี” การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของงานทำให้พวกเขาเกิดความภาคภูมิใจ เกิดความผูกพันทางใจกับสถานที่ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับองค์กรอื่นๆ ในจังหวัดสมุทรสาคร เช่น ข้าราชการ องค์กรธุรกิจ ก็ยังเป็นไปในลักษณะที่แนบแน่นด้วย เห็นได้จากเมื่อมีกิจกรรมสำคัญบุคคลเหล่านี้ต่างเข้ามามีส่วนร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของงาน

การนำเสนอเสนออัตลักษณ์ความเป็นไทย

พื้นที่ในศาลพันท้ายนรสิงห์ประกอบสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทยผ่านคติชนหลากหลายรูปแบบ ที่โดดเด่นคือคติชนประเภทวัตถุ ได้แก่ เรือไทยอยุธยาได้ถูกล้าง เรือพระที่นั่งจำลอง และเรือโบราณ ตลาดน้ำ เหล่านี้เป็น “ภาพแทน” วิถีชีวิตในอดีตของคนไทยภาคกลาง อัตลักษณ์ความเป็นไทยยังสะท้อนผ่าน “การแต่งกาย การแสดง และการละเล่น” เช่น การแต่งกายด้วยชุดไทย การรำไทย การละเล่นของเด็กไทย มวยไทย ดนตรีไทย ฯลฯ นอกจากนี้หากพิจารณาในมิติความเชื่อ พื้นที่ของศาลพันท้ายนรสิงห์นำเสนอความเชื่อในวิถีไทยที่หลากหลายแต่อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน เริ่มจากพุทธศาสนา สะท้อนผ่านหลวงพ่อในพื้นศาล และวัดศาลพันท้ายนรสิงห์ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกัน อำนาจเหนือธรรมชาติ สะท้อนผ่านความเชื่อพันท้ายนรสิงห์ซึ่งมีฐานะเป็น “เทพ/

เทวดา” รวมถึงความเชื่ออื่นๆ เช่น เจ้าแม่ตะเคียนกุมารทอง ฯลฯ อัตลักษณ์ไทยที่น่าเสนอสื่อไปยังความรุ่งเรือง ความงามของวิถีไทย ซึ่งตอบสนองการโยกย้ายของชนชั้นกลางซึ่งเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวหลักของสถานที่แห่งนี้

การทำให้สถานที่ตอบสนองทั้งโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์

ศาลพันท้ายนรสิงห์มีกิจกรรมที่สามารถตอบสนองต่อผู้คนได้หลากหลายแบบ ตั้งแต่การทำทาน เช่น ปล่อยสัตว์น้ำ ให้อาหารปลาในคลองโคกขาม และการไหว้พระทำบุญ รวมถึงการขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กิจกรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อสนองต่อความรู้สึกทางจิตวิญญาณ หรือ “โลกศักดิ์สิทธิ์” กล่าวคือ ผู้ที่มากราบไหว้ขอพร หรือบนบานพ้อพันท้ายนรสิงห์ จะได้รับการตอบสนองทางใจ ทำให้รู้สึกสบายใจขึ้น เพราะเชื่อว่ามีอำนาจเหนือชาติให้ ความช่วยเหลือ ค้ำครอง รักษา ส่วนในโลกสามัญ พื้นที่ศาลพันท้ายนรสิงห์มีลักษณะคล้ายสวนสาธารณะที่กว้างขวางร่มรื่น เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ อีกทั้งยังมีทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และนิเวศธรรมชาติ รวมไปถึงการจับจ่ายซื้อของกินของใช้ที่ตลาดน้ำ พันท้ายนรสิงห์ ส่วนในงานประจำปี หรืองานตามเทศกาลก็จะมีการจัดสถานที่อย่างสวยงาม มีมหรสพเพื่อความบันเทิง เหล่านี้คือ “โลกสามัญ” ที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ตอบสนองต่อผู้คน

การประยุกต์ใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อสื่อสาร ผลิตภัณฑ์ และนำเสนอกิจกรรมรูปแบบใหม่ๆ

นอกจากช่องทางสื่อออนไลน์ ทั้งเว็บไซต์ ไลน์ เฟซบุ๊ก จะเป็นช่องทางสำคัญในการประชาสัมพันธ์ข้อมูลไปสู่กลุ่มเป้าหมายแล้ว ศาลพันท้ายนรสิงห์ยังใช้สื่อใหม่ที่ผลิตซ้ำเรื่องเล่า

พันท้าย นรสิงห์ เช่น บทเพลง รายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ ละครเวที ฯลฯ เพื่อถ่ายทอดความเชื่อนี้ไปสู่คนรุ่นใหม่ด้วย อีกทั้งยังสร้างสรรค์พิธีกรรมและกิจกรรมสมัยใหม่เพื่อดึงคนให้มาร่วมตัวที่ศาลพันท้าย นรสิงห์ ได้แก่งานวิวาห์แห่งความซื่อสัตย์ และงานเดิน-วิ่ง พันท้ายนรสิงห์ ในอีกแง่หนึ่งพิธีกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้น ยังทำให้ศาลพันท้ายนรสิงห์อยู่ในกระแสและเป็นที่รู้จักมากขึ้น นอกจากนี้ เนื่องจากผู้คนสมัยใหม่นิยมถ่ายรูปกับจุดเช็คอินสวยๆ เพื่อโพสต์ในโซเชียล ในปี 2564 ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้สร้างจุดแลนด์มาร์กเพื่อเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวถ่ายภาพเช็คอินดังสโลแกนว่า “เช็คอิน แชะ แชร์” ทั้งนี้จุดเช็คอินที่ว่า ได้แก่ เรือนไทย ประตูเมืองสาครบุรี หมู่บ้านประมงร้อยปี และศูนย์อนุรักษ์ธรรมชาติป่าชายเลน ซึ่งทางศาลได้จัดทำป้ายข้อความสวยงาม จัดหาอุปกรณ์ตกแต่งประกอบ จัดทำที่นั่งและมุมเพื่อให้ถ่ายรูปได้ภาพที่สวยงาม ที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าทางศาลฯ สร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความเป็นไปของยุคสมัย อีกทั้งเมื่อนักท่องเที่ยวแต่ละคนได้โพสต์ภาพนั้นๆ ไป ก็เป็นการประชาสัมพันธ์สถานที่ไปในตัวด้วย

ภาพประกอบ 9 จุดถ่ายรูปเรือพระที่นั่งเอกไชยจำลอง

สรุปและอภิปรายผล

ศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร ได้ใช้ “คติชน” เป็นช่องทางที่สำคัญในการนำเสนอ “เรื่องราว/ความเชื่อพันท้ายนรสิงห์” ให้ปรากฏเป็น “รูปธรรม” ที่สัมผัสได้ด้วยผัสสะพื้นฐานของมนุษย์ คือ มองเห็นได้ จับต้องได้ เข้าร่วมในพิธีกรรม/กิจกรรมได้ ความเข้มข้นและความสอดคล้องกัน ของวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์แทนพันท้ายนรสิงห์กับ สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เป็นไปตามตำนาน ทำให้สถานที่แห่งนี้ “สมจริง” นอกจากนี้ การได้รับ การประกาศให้เป็นโบราณสถานแห่งชาติ ก็เป็น “ตราประทับ” ที่บ่งบอกความเป็น “ของแท้” นอกจากคติชนดั้งเดิมแล้ว ศาลพันท้ายนรสิงห์ยัง ได้สร้างสรรค์พิธีกรรมใหม่ๆ กิจกรรมใหม่ๆ ที่เป็น “วัฒนธรรมประชานิยม” เพื่อถ่ายทอดความเชื่อ และตำนานพันท้ายนรสิงห์ไปสู่คนสมัยใหม่ ยังผล ให้สถานที่แห่งนี้เป็นที่รู้จัก อยู่ในกระแส และมีผู้คน เดินทางมาท่องเที่ยวอยู่เสมอ

คติชนและวัฒนธรรมประชานิยมที่ ปรากฏ ณ ศาลพันท้ายนรสิงห์สะท้อนให้เห็น “ทุนวัฒนธรรม” 3 ประการ ประการแรกคือ ทุน บุคคล ได้แก่ ผู้นำท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน และ ประชาชนในท้องถิ่นที่ร่วมด้วยช่วยกันคิด พัฒนา และสร้างสรรค์งาน ประการที่สอง ทุนรูปลักษณ์ ได้แก่ สถานที่ที่สวยงาม กว้างขวาง นำเสนอ เรื่องราวพันท้ายนรสิงห์ได้อย่างมีอัตลักษณ์และ เข้มแข็ง ประการสุดท้าย ทุนสถาบัน ได้แก่ การที่ สถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่เก่าแก่ตามตำนาน เชื่อม ร้อยกันกับเรื่องราววีรบุรุษในวัฒนธรรมและ สถาบันพระมหากษัตริย์ ทุนวัฒนธรรมเหล่านี้ นำมาซึ่งคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ คุณค่าด้าน สุนทรีย คุณค่าด้านวิชาการ และคุณค่าด้านสังคม ที่โดดเด่นพิเศษคือคุณค่าด้านวิชาการเพราะ สถานที่แห่งนี้แหล่งเรียนรู้ที่มีกลุ่มคนเดินทางมาทัศนศึกษาทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และ

นิเวศวิทยาป่าชายเลน คุณค่าด้านสังคมก็มีความ น่าสนใจ เพราะพันท้ายนรสิงห์ ไม่ใช่เพียงความ เชื่อหรือบุคคลในตำนาน แต่ “พ่อพันท้ายนรสิงห์” ได้เป็นสัญลักษณ์ของ “ความซื่อสัตย์” ซึ่งเป็น คุณธรรมที่สังคมไทยให้ความสำคัญ

วิธีคิดในการสร้างสรรค์สถานที่แห่งนี้ให้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ การหา จุดแข็งของทุนวัฒนธรรมในชุมชน การสร้างความ ร่วมมือจากทุกภาคส่วน การนำเสนอเสนออัต ลักษณ์ความเป็นไทย การทำให้สถานที่ตอบสนอง ทั้งโลกสมัยใหม่และโลกศักดิ์สิทธิ์ และการประยุกต์ ใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อสื่อสาร ผลิตซ้ำ และนำเสนอ กิจกรรมรูปแบบใหม่ๆ เพื่อตอบสนองต่อคนเมือง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด “คติชนสร้างสรรค์” ที่ ศิราพร ณ ถลาง (2559) เสนอว่า คนไทยชอบคิด แบบ “ผสมผสาน” เช่น ผสมผสานวันวาเลนไทน์ ซึ่งเป็นวันแห่งความรักสากลเข้ากับพิธีแต่งงาน แบบไทย เน้นนำเสนอ “ความซื่อสัตย์แห่งรัก” โดยอ้างอิงความรักของพันท้ายนรสิงห์กับหญิง คนรักที่ชื่อ ศรีนวล โดยมีพิธีปลุกต้นไม้พยานรัก เป็นกิจกรรมหนึ่ง ทฤษฎีดังกล่าวยังเสนอว่า คน ไทยเก่งในการคิด “ประยุกต์” สอดคล้องกับ “งาน เดินวิ่งพันท้าย นรสิงห์” ที่ประยุกต์กิจกรรมสมัย ใหม่เพื่อประชาสัมพันธ์ความเชื่อและเรื่องราว พันท้ายนรสิงห์ ผู้ที่ได้รับรางวัลชนะเลิศในแต่ละ รุ่นจะได้รับถ้วยรางวัลรูปพันท้ายนรสิงห์ เหรียญ พันท้ายนรสิงห์ และของชำร่วยที่มีสัญลักษณ์ ของพันท้ายนรสิงห์

ข้อค้นพบในงานวิจัยที่เสนอไว้ข้างต้น สอดคล้องกับการศึกษาของ ประมินทร์ จารูร (2559) เรื่อง “คติชนกับการท่องเที่ยว: หมู่บ้านวัฒนธรรม หนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี” ที่พบว่า ชุมชน บ้านหนองขาวได้นำเสนอภาพลักษณ์ “หมู่บ้าน วัฒนธรรม” ผ่านคติชนหลากหลายประเภท นำ มาซึ่งภาพลักษณ์การเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่

มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และภาพลักษณ์การเป็นชุมชนเข้มแข็งที่ชาวบ้านมีความสามัคคีกันอย่างมาก ศาลพันท้ายนรสิงห์ได้นำเสนอ “ภาพแทน” ของพันท้ายนรสิงห์ผ่านคติชนทุกประเภทอย่างเข้มข้น นำมาซึ่งภาพลักษณ์ที่สื่อถึงการเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญของชาติซึ่งเชื่อมโยงกับวีรบุรุษและบุรพคุณในประวัติศาสตร์ มีคุณค่าทั้งในเชิงการศึกษาเรียนรู้ คุณค่าต่อจิตใจ คุณค่าในการเป็นแบบอย่าง (model) ของข้าราชการและประชาชน ด้านความซื่อสัตย์ การรับผิดชอบต่อหน้าที่ และการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อนึ่งแม้ศาล

พันท้ายนรสิงห์จะนำทรัพยากรอันโดดเด่นของท้องถิ่นคือปายายเลนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว แต่ไม่ได้นำเสนอวิถีชีวิตสำคัญของชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ การทำนาถุ้ง วิถีแห่งชาวประมง ฯลฯ ที่เป็นดังนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เป็นเพราะสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่งมีจุดเน้นที่ต่างกัน

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอื่นๆ เพื่อเปรียบเทียบทุนทางวัฒนธรรม และวิธีคิดในการสร้างสรรค์

เอกสารอ้างอิง

- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. (2547). “ความสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ: กรอบความคิดและประเด็นการวิจัย” ใน ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบอบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่. *รวมบทความจากการประชุมวิชาการประจำปี 2547, มหาวิทยาลัยนเรศวร* (หน้า 33-69). กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลิฟวิ่ง.
- ปรมินท์ จารูวร. (2559). *คติชนกับการท่องเที่ยว: หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี*. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิวพร ณ ถลาง. (2559). *คติชนสร้างสรรค์: บทสังเคราะห์และทฤษฎี*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
- Bourdieu, Pierre. (1986). The forms of Capital” In *The Sociology of Economic Life. Edited by Mark Granovetter and Richard Swedberg*. (3rd ed). Routledge. 78-92.
- Dorson, Richard. (1972). *Folklore and Folklife Studies*. University of Chicago Press.
- ICOMOS. (1999). *Cultural Tourism Charter: Principle and Guidelines for Managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance*. Australia: ICOMOS.

สัมภาษณ์

- A002 (นามสมมติ). (1 มีนาคม 2564). สัมภาษณ์. ผู้บริหาร อบต.พันท้ายนรสิงห์. สมุทรสาคร.
- B004 (นามสมมติ). (1 มีนาคม 2564). สัมภาษณ์. นักท่องเที่ยวที่เดินทางมากับครอบครัว. สมุทรสาคร.
- B009 (นามสมมติ). (14 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ประชาชนที่มีถิ่นพำนักใกล้ศาลพันท้ายนรสิงห์. สมุทรสาคร.
- B010 (นามสมมติ). (14 กุมภาพันธ์ 2564). สัมภาษณ์. ผู้ประกอบการในตลาดน้ำพันท้ายนรสิงห์. สมุทรสาคร.